

TARİHSEL SÜREÇTE SAVAŞLARIN DEVLETİN OLUŞUMU VE DÖNÜŞÜMÜNDEKİ ROLÜ

Hakan ŞAHİN*

Öz

Bu çalışmada siyasal örgütlenmelerin meşru zor kullanım aracı olarak orduların, rol ve örgütlenmelerinin toplumsal değişim sürecinde değiştiği öne sürülmüş ve endüstriyel-öncesi dönemden 20. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte devlet, toplum ve ordu üçlüsünün arasında gerçekleşen karşılıklı ilişkiler çerçevesinde bu değişim sürecinin ana izleği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimleri içinde ordunun rol ve örgütlenmesinin gerçekleşmesi bakımından Avrupa deneyimi bir örnek olarak ele alınmış ve söz konusu tarihsel süreç, modern kapitalist ulus-devletin gelişmesine de tanık olan Avrupa ağırlıklı olarak incelenmiştir. Tarihsel sosyolojinin olanaklarından yararlanarak, değişim sürecinin temel dinamiklerine, önemli toplumsal ve siyasal değişim dönemlerine dikkat çekilmeye ve buralarda orduya ilişkin değişimlerin neler olduğuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Savaş, Devlet İnşası, Toplumsal Değişim, Zor

The Role of War-making in Making and Transforming the State in Historical Process

Abstract

Being the legal coercion/violance instrument of a given political organization, the role of the armies and wars have been significant through the social change process. The aim of this study is to identify the main pattern of this process through the historical period beginning from the pre-industrial times to mid-20th century, taking the entwined relationships between the state, the society and the army into consideration. Europe, which has experinced also the emergence of the modern capitalist nation-state in the given period, is accepted as a model for our discussions and is focused on. Benefiting from the abilities of macro-historical sociology, basic dynamics and the significant historical moments of this process is tried to be identified and the way the role and organization of the army is effected from and/or effects this social dynamics and historical process is tried to be undermined.

Key Words: Military, War, State-making, Social Change, Coercion

* Dr., Harp Akademileri, Yenilevent/İstanbul, hsahin222@gmail.com

1. Giriş

Belirli bir toplumsal ve siyasal yapının askeri boyutu olarak orduların örgütlenmeleri ve toplumsal rolleri, içinde buldukları bu çevreyle yakından ilişkilidir. Ordular, bu çevreden hem beslenirler hem de onun yeniden üretilmesine katkıda bulunurlar. Bu bakımdan devlet ve toplum zaman içinde evrildikçe, ordular da evrilmektedir. Tarihin herhangi bir anında, bu üçü –devlet, toplum ve ordu- birbirleriyle karşılıklı bir ilişki halindedir. Örneğin erken bir yorum olarak, Aristoteles askeri yapı ile siyasal yönetim biçimi arasında doğrudan bir ilişki öngörür:

“...Nüfus çiftçiler, tüccarlar, işçiler ve zanaatkarlar olmak üzere dörde ayrıldığı gibi; ordular da süvari, ağır piyade, hafif zırhlı piyade ve donanma olmak üzere dörde ayrılır. Arazinin süvari için uygun olduğu ülkeler aynı zamanda güçlü bir oligarşi için uygun zemin oluşturmaktadır: Böyle bir ülkede yaşayanlar güvenlikleri için ağırlıklı olarak süvarilerden oluşan bir orduya gereksinim duyarlar ve bu gereksinimi de ancak bu kadar çok insanı ve atı besleyebilecek refaha sahip ülkeler karşılayabilirler. Arazinin ağır piyade için uygun olduğu ülkelerde oligarşinin etkinliği azalacaktır. Ağır piyadeden oluşan bir ordunun mensubu olmak fakirlerden çok bu kişisel donanımı sağlayabilecek zengin halk kesimlerine ait bir özelliktir. Hafif zırhlı piyade ve donanma tamamen demokrasi yanındadır ve ordunun ağırlıklı olarak donanmadan ve hafif zırhlı piyadeden oluştuğu günümüzde oligarşik yan tamamen ortadan kalkmış durumdadır.” (Aktaran: Finer, 1975).

Aristoteles yukarıda yönetim biçimi, ekonomik yeterlilik ve ordunun örgütleniş biçimi gibi üç değişkeni birbiriyle ilişkilendirirken, aslında, orduların en ilkel biçimiyle ortaya çıktıkları zamandan bugüne ve geleceğe neden ve nasıl bir değişim gösterdiği/gösterebileceğiyle ilintili olarak bir fikir vermektedir.

Modern devletin oluşum sürecinin en önemli alanlarından birini ordu, savaş ve diğer güvenlik pratikleri oluşturur. Tarihsel olarak ele alındığında savaşların ve güvenlik pratiklerinin, her zaman önceden öngörülmediği biçimde modern devleti kurduğu, politik iktidarı merkezileştirdiği ve yeniden yapılandığı görülür. Bu bakımdan, savaş, ordu ve güvenlik pratikleri ile modern devletin temel yapısal özellikleri, kurumsal mimarisi ve devlet aygıtlarının inşa süreci, kurucu iktidar ilişkileri ve devletin bu ilişkiler üzerinde yarattığı etki arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

1970’li yılların sonlarında, savaşı sosyal bir süreç olarak gören Weberci ve Marksist analizleri birleştiren sosyolojik çalışmalar, sözü edilen bu bağı incelemeye odaklanmıştır. Anılan çalışmalar devleti yalnızca özerk bir kurum olarak değerlendirmekle kalmayıp, devletin temel işlevinin tarihsel olarak ekonomik olmaktan ziyade askeri olduğu iddiasını öne sürer (Barkey, 1991). Bu bakımdan savaş ya da daha genel olarak savaş hazırlığı, ulus devletlerin oluşumu ve devletin merkezileşmesinin önemli nedensel faktörlerinden birisi olduğunun altı çizilir. Zira, savaş teknolojisinin ve askeri aygıtın doğası ve büyüklüğünün değişmesi, yöneticiler ve toplum arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiyi değiştirmiştir. Savaş ve devletin vergi toplama kapasitesi, savaş ve bürokratikleşme, savaş ve teknolojik değişim arasında doğrudan bir ilişki vardır. Özellikle Batı Avrupa’da modern devletlerin oluşumunu

inceleyen yorumcular, devletlerin bir orduya sahip olmak ve savaşları sürdürmek için gereken para ve insan kaynaklarını yaratmak için giriştikleri çok çeşitli alanlarındaki kurumsal düzenleme ihtiyaçlarının devletin nüfuz alanını genişletip toplumsal görünürlüğünün artması konusunda çok önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtirler.

Sözü edilen etkinin ne olduğunun anlaşılabilmesi için 19. yüzyılda tüm Avrupa’da egemen savaş yapma biçimi haline gelecek olan zorunlu askerlik sistemi (vatandaş orduları, *citizen-armies*) örnek olarak verilebilir. Bu yeni ordu tipi, daha önceden üzerinde durulmayan düzenli bir nüfus kaydı ve takibini zorunlu kılmıştır. Çünkü askere alınacak nüfusun merkezi olarak tespit ve takip edilmesi ve bunun belirli bir düzende kurumsallaşması gerekmektedir. Tarihte ilk nüfus sayımlarının ve nüfus dairelerin kurulması bu gereksinmeye dayanır. Hemen ardından, o nüfusu hareketlendirebilecek hem yasal ve fiziksel bir yaptırım gücü hem de çeşitli ikna ve rıza mekanizmalarının gerekliliği ortaya çıkmıştı. Ek olarak, büyük ölçekli bu savaşları yapmak için gerekli olan finansal kaynağın toplanması, giderek artan oranlarda ekonominin kayıt altına alınmasını, nüfusun büyük bir oranının vergiler yoluyla devlet bütçesine katkı yapmasını gerektirir hale gelmişti (Ames ve Rapp, 1977). Savaş üzerinden yeniden biçimlenen vergi toplama kapasitesi ise devlet kurumlarının hem büyüklüğünü hem de toplum ve kurumlar arasındaki ilişki ile devletin alacağı biçimi etkilemiştir.

Başka bir deyişle savaşın değişen doğası ve ortaya çıkardığı yeni ordu örgütlenmeleri, bütün yıkıcı etkilerine rağmen, devletin topluma nüfuz etme kabiliyetini ve altyapısal iktidarının artmasını sonuç vermiştir. Bu bakımdan, savaş yapma süreci ve bu süreci yöneten güvenlik aygıtlarının oluşumu, modern devletin oluşumunda kurucu unsurlardandır (Desch, 1996). Ordu ve savaşlar, savaş yapmak için gereken organizasyon ve verimlilik üzerinden modern devletin bugün de büyük ölçüde geçerli olan kurumsal altyapısını oluşturmuştur. İlerleyen bölümlerde bu ilişkinin kuramsal ve pratik boyutları üzerinde durulacaktır.

2. Ordu ve Savaş Kavramlarını Öne Çıkaran Kuramsal Yaklaşımlar

Bu bölümde toplumsal ve siyasal analizlerde ordu ve savaş kavramlarını öne çıkaran kuramsal yaklaşımların belli başlı isimlerinin görüşlerine yer verilecektir. Bu görüşlerin ayırıcı özelliği, iktisadî sınıf temelli analizlerde modern kapitalist devletin biçimsel karakteristiklerine ilişkin tespitlerin eksik olduğuna veya gözden kaçırıldığına yönelik eleştirilerdir. Sözü edilen bu eksik biçimsel karakteristikler arasında modern devletin askerî veçhesi önemli bir yer tutar. Bu yorumcuların başında kuşkusuz Max Weber gelir. Weber, modern devletle ilgili olarak “meşru şiddetin tekelleşmesi” tanımını kullanır. Dikkat edileceği gibi bu tanımda devletin askerî niteliği öne çıkartılmaktadır. Weber’in yanı sıra askerî gücü ve savaşı devlet teorisinin merkezine yerleştirenlerden biri olan Otto Hintze’ye göre de, bütün devlet örgütlenmeleri esasen askerî örgütlenmelerdir. Bu bakımdan devletlerarası ve milletlerarası çatışmalar iç toplumsal iktidar ilişkilerinden daha belirleyicidir. Dolayısıyla devlet, iktisadî ve toplumsal ilişkiler bağlamında değil, savunma için örgütlenmeler bağlamında ele alınmalıdır (Aktaran: Vergin, 2003).

Batı Avrupa’da 990-1900 tarihleri arasında devletlerin oluşumunu inceleyen Charles Tilly (1990), bu oluşum sürecinin, sınıf çatışmaları ve ekonomik baskıların tek başlarına etkilediği bir süreç olduğu yönündeki argümanlara karşılık, savaş ve ordu olgusunu bu oluşum

sürecin merkezine koyan önemli yorumculardandır. Tilly'nin yaklaşımını paylaşan Michael Mann da savaşın, savaş hazırlığının ve ordunun modern toplumun temel kurum ve kavramlarından olduğunun altını çizer (Mann, 1993). Tilly ve Mann'ın bu iddiaları özellikle tarihsel sosyologlar ve siyaset bilimcileri arasında hayli tarafar bulmuş ve 1980'lerin ortalarından itibaren savaş ve ordu, modern devletin inşası sürecinde yaşanan kurumsal değişimi etkileyen en önemli faktör olarak kabul edilir hale gelmiştir (Skocpol, 1993).

Tilly, bir siyasal yöneticinin silahlı kuvvet yaratmasının aynı zamanda modern devlet yapısını ürettiğini; başka bir deyişle, modern devlet yapısını üreten şeyin yöneticilerin bir askeri kuvvet yaratma girişimi olduğunu ileri sürer (1990). Çünkü, bu şekilde hem ordunun devlet içinde örgütlenmesi gerçekleşmiş, hem de ordunun kurulması ve işletilmesinin tamamlayıcı örgütlerinin (hazine, işe hizmetleri, nüfusun tespiti ve kontrolü, askere alma düzenlemeleri, vergi daireleri vb.) gerekliliği ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede, büyük ölçekli savaşlar için yürütülen hazırlıklar devletlerin genişlemesi, pekişmesi için ana araçları oluşturmuş ve yeni siyasal örgütlenme biçimleri yaratmıştı.

Aynı görüşün savunucularından olan Michael Mann, modern ulus devleti salt iktisadi etkenlere bağlı olarak, basit bir biçimde yerel pazarların zaman içinde ulusal ekonomiye entegre olması ve bu şekilde “Temsil yoksa vergi de yok!” (*No Taxation without Representation*) sloganında olduğu gibi piyasanın çıkarlarını savunmak için devletin yeniden şekillenmesi şeklinde ele almaz. Ona göre bu iktisadi gelişmelere ilişkin tespitler doğru olmakla birlikte, bunlara aynı anda eşlik eden bir başka gelişmeyi gözden kaçırmamak gerekir. Bu, yeni ordu örgütlenmelerinin, askere alınan büyük hacimlerdeki nüfusun, sisteme entegre olmasını/edilmesini gerektirmesi gerçeğidir. Zira bu gelişmeyle birlikte, kimlik duygusu bir köye veya kasabaya ait olmak biçiminde şekillenmiş olan insanlar, kendilerinin artık aynı ulusun vatandaşı olduğunu bu yolla da anlamaya başlamışlardır (Mann, 1993).

Yukarıda ifade edilen yaklaşımın içeriğini daha iyi anlamak için 16. yüzyıldan itibaren savaş yapma biçimlerindeki tarihsel kırılmayı akılda tutmak gerekir. Söz konusu tarihlerden itibaren savaş yapmak ya da savaşa hazır olmak demek, daimi/sürekli bir orduya sahip olmak demektir. Daimi bir orduya sahip olmaksızın hem aşırı derecede pahalı bir işti, hem de toplumun çeşitli kesimlerden gelen direnişe karşı koymadan gerçekleştirilmesi mümkün değildi. İdarecilerin bu direnişe karşı iki seçeneği vardı: Mümkün olan yerlerde baskıyla cevap verdiler, gerekli yerlerde de işbirliği ve anlaşma yoluna gittiler. Her iki seçenekte de, daimi bir orduya sahip olmanın getirdiği güçlük ve maliyet, devletin sadece kendisine has yönetsel araçları geliştirmesine yol açtı. Böylelikle, gerek Avrupa'da gerekse dünyanın başka bölgelerinde ortaya çıkan devlet-inşası (state-building) deneyimleri daha hacimli, daha merkezî ve daha bürokratik olan bir devlet yapısına doğru doğrusal bir yol takip etti. Savaş için hazırlanmak ve savaşı sürdürmek için gerekliliğin derecesi arttıkça, merkezdeki bürokratik örgütlenme daha da ayrıntılandırılan ve kapsamlı olarak büyüyen bir yapıya büründü (Skocpol, 1993).

Yukarıda sunulan yaklaşımlar, modern devletin inşasına giden yolda sürekli ordu örgütlenmesinin *tetikleyici* diyebileceğimiz rolüne dikkat çekmekte ve modern devletin doğasını olabildiğince açık biçimde kavrayabilmemiz için ordunun onun içindeki yer ve rolünün indirgemeci olmayan yöntemlerle ele alınmasının önemini ve zorunluluğunu hatırlatmaktadır. Bu bağlamda bir diğer önemli husus ise bir paradoksu içinde

barındırmaktadır: Süreç içinde ordu, devlet aygıtıyla kurumsal olarak gittikçe artan oranda bütünleşir ve ordunun kurumsal olarak merkezî rol oynadığı devlet biçimleri sahneden çekilip ulusal vatandaşlık kavramı gelişirken, paradoksal olarak, askerlerin devlet ve toplum içindeki özerkliği ve güçleri de artmıştır (Mann, 1993).

3. Kronolojik Bir Değerlendirme

Savaş ve devlet örgütlenmesindeki değişikliklerin birbiriyle ilişkileri kronolojik olarak dört aşamada incelenebilir (Tilly, 1990). Bunlardan birincisi 1400'lere kadar geçerli olan Patrimonyalizm dönemidir. Bu dönem geleneksel askeri güçlerin savaşta ana rolü oynadığı ve monarkların savaş ihtiyaç duydukları finansal kaynağı genellikle doğrudan denetimleri altındaki toprak ve nüfustan haraç ve kira olarak topladıkları dönemdir. Bu dönemde idareciler bir nüfusu ve istila ettikleri topraklardaki kaynakları istikrarlı biçimde denetlemek yerine, haraç peşinde koşmuşlardır. İmparatorluklar da, yönetim sistemlerine müdahale etmeden birçok ülkenin yöneticisinden kira ve hediye alma üstüne kurulmuştur.

Tarihsel olarak ikinci dönem, 1400'den 1700'e süren Komisyonculuk dönemidir. Bu dönemde sözleşmeyle tutulan paralı askerlerin askeri faaliyetlerde egemen oldukları ve yöneticilerin borç, gelir getiren girişimlerin yönetimi, vergilerin belirlenmesi ve toplanması için bağımsız sermaye sahiplerine dayandıkları dönemdir. Bu dönemde, doğrudan idare edilen toprak, uğruna savaşmaya değer bir kıymet haline gelmeye başlamış ve ancak böyle bir toprak silahlı kuvvet beslemeyi sağlayacak geliri üretmiştir. Üçüncü sırada, 1700'den 1850'lere kadar Avrupa'nın çoğu yerinde süren Ulusallaşma dönemi yer alır. Bu dönem, devletlerin artan derecede kendi ulusal nüfuslarından kitlesel ordu ve donanmalar hazırlayıp, savaş için ihtiyaç duyulan mali araçların da doğrudan devletin idari yapısı içine alındığı, daha önceden bel bağlanan sözleşmecilerin (eşraf gibi) güçlü biçimde müdahaleden alıkondduğu dönemdir.

Son aşama ise, 19. yüzyıldan yakın tarihe kadar süren Uzmanlaşma dönemidir. Bu dönemde askeri kuvvetlerin ulusal hükümetin uzmanlaşmış bir güç dalına dönüştüğü, mali faaliyetlerle askeri faaliyetlerin ayrıştığı, ordu ve polis arasında iş bölümünün keskinleştiği, parlamentoların askeri harcamalar konusunda önemli derecede etkili olmaya başladığı ve devletlerin dağıtım, düzenleme ve hüküm verme faaliyetlerinde fazlasıyla geniş bir rol yükledikleri dönemdir. Bu dönemde devletten hak talep eden gruplar o kadar büyük hızla ortaya çıkmışlardır ki, savaş, başka devletlerin kaynaklarına ulaşmanın yolu olarak her zamankinden daha fazla yönetici koalisyonun ekonomik çıkarlarını tatmin etmenin aracı olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan beri, Avrupa devletler sisteminin bütün dünyaya yayılması ve ulusal sınırların değişkenliğinin azalmasıyla, daha güçlü olan devletlerin, diğer devletlerin topraklarını kendi topraklarına katmadan bunlar üzerinde fiilen artan oranda etkili olması mümkün hale gelmiştir.

Tilly'nin yukarıda verilen saptamalarına ilaveten Mann, Uzmanlaşma dönemi hakkında, modern ulus-devletin gelişimi ve özellikle yönetsel kaynakların yoğunlaşmasıyla birlikte ordunun iç düzeni sağlamada temel organ olma rolünün sona erdiğini, geleneksel devletin aksine modern devlette zor kullanımının azalmış ve/veya daha dolaylı hale gelmiş olduğunun altını çizer. Bu süreç üç tamamlayıcı yön içeriyordu: Birincisi çalışanların sahip

olabileceği muhtemel şiddet araçlarını ortadan kaldırmak, ikincisi, şiddetin açık kullanımı yerine yönetsel gücün yaygın ama örtük kullanımı, üçüncüsü de iç yönelimli militarizmden dış-yönelimli militarizme evrilme. Sonuncu aşamada ordu, iç güvenliğin sağlanmasına ilişkin alanlardan çekilmiş ve gücünün potansiyel uygulamalarını diğer devletler üzerine yoğunlaştırmıştır (Mann, 1993).

Yukarıda kısaca belirtilen gelişmelerin içeriğini kavrayabilmek, devlet ve bir zor aracı olarak ordu arasındaki ilişkinin tarihsel seyrine daha yakından bakmak gerekir.

4. Devlet ve Zor (Coercion) Arasındaki İlişkinin Doğası

“Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri” adlı kitabında devleti esasen “zor kullanan örgütler” olarak tanımlayan Tilly, onun bin yıldan fazla bir süredir dünyanın en geniş ve en güçlü örgütü olduğunu ve önemli toprak parçalarında, birçok açıdan, bütün öteki örgütlere göre açık üstünlüklere sahip olageldiğini belirtir (Tilly, 1990). Zor (coercion) ise, ister tehdit, ister eylem sonucu ortaya çıkmış olsun, fiilî veya potansiyel olarak, kişi veya kurumların kendilerine veya mallarına zarar veya yıkım getirebilecek her türlü uygulama olarak tanımlanabilir. Zor aracı olarak ilk akla gelen kuşkusuz silahlı güçtür. Bu bakımdan Tilly’e göre Avrupa, zor konusunda uzman iki ana grup ortaya çıkarmıştır: Bunlardan birincisi askerler, diğeri de büyük feodal beylerdir. Bu ikisi ittifak halinde ortaya çıkıp devletlerden ünvan ve ayrıcalık şeklinde onay aldıklarında soyluluk biçiminde billurlaşmış ve sonrasında, yüzyıllarca Avrupa’nın önde gelen yönetici grubunu oluşturmuşlardır (Tilly, 1990).

Zorun ele geçirmesi/satın alınması sürecinde belli başlı dört noktaya dikkat çekmek gerekir.(1) Zaman içinde savaş daha karmaşık ve sermaye-yoğun hale geldikçe, sivil halk içinde gittikçe azalan sayıda insan savaş araçlarına sahip olabilir hale geldi. Basit bir örnek olarak 13. yüzyılda, savaş aracı olarak her soylunun kılıcı olduğu ama yirminci yüzyılda uçaksavarı olan sivil olmadığı akla getirilebilir. (2) Yöneticiler kendi zor aygıtlarını silahlandırırken, halkı sistematik biçimde silahsızlandırdılar ve böylece savaş araçlarını kontrol edenlerle, savaş için ödemede bulunması istenen kesim (halk) arasındaki ayrımı güçlendirdiler. (3) Devletler gittikçe artan ölçüde, savaş araçları üretimiyle bizzat uğraşmaya başladılar. (4) Halk, insan, yiyecek, silah, ulaşım gibi savaş araçlarına doğrudan el konmasına, bunlar için ödemede bulunmaktan çok daha etkin bir direnç gösterdi. Sonuçta Avrupa devletleri genel olarak nakdî vergi toplama, bu vergiyle zor araçlarını satın alma ve tekrar, bu zor araçlarıyla vergi toplama şeklinde özetleyebileğimiz bir zor-döngüsü kurdular (Tilly, 1990).

Aslında devletin iki tür gücünden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri zor, diğeri de altyapısal gücüdür. Altyapısal gücü, sivil toplum güçlerinin kendi başlarına sağlayamayacakları toplumsal işlevlerden kaynaklanırken (örneğin karayolu yapımı), devletin zor gücü ise sivil toplumun topraksal (teritoryal) merkezîlik biçimlerini kontrol etme yeteneğinin mevcut olmamasından kaynaklanır (Mann, 1993). Dolayısıyla devletin zor gücünün gelişimi söz konusu olduğunda iki aşamadan söz edilebilir: Teritoryal merkezîyetçiliğin büyümesi ve ardından da, toplumun bu güç üzerindeki kontrolünün ortadan kalkması. Bir başka deyişle sivil toplum, gönüllü ya da gönülsüz, çeşitli işlevlerin merkezî olarak yerine getirilmesi için kaynakları devlete vermekte/devretmekte, ardından, bu

kaynaklar üzerindeki denetim ve kontrolü kaybetmekte ve bu kaynakları zor gücüne dönüştüren devlet tarafından baskıya maruza kalmaktadır.

Giddens (1985), geleneksel devletle modern devleti karşılaştırırken geleneksel devletin sınırlı yönetsel/altyapısal otoriteye sahip olduğunu, bunun yanında zor araçlarını tekelleştirme iddiasının da sınırlı olduğunu, bu devlet tipinin egemenlik iddia ettiği bütün topraklarda düzenli bir yönetsel altyapısının da mevcut olmadığını belirtmektedir. Buralarda yönetilenlerle yöneticiler arasındaki temel ilişki biçimi, çoğunlukla zor kullanımına dayalı vergilendirme faaliyetidir. Geleneksel devletler, sınıf çatışmaları genellikle düzensiz ve gözetim teknikleri henüz gelişmemiş olduğundan, halk zor kullanarak idare edilmekte; askerî güç de bu sistemde merkezî bir rol oynamaktadır.

Sermaye birikimi ve yoğunlaşması süreçleri şehirleri ortaya çıkarmakta ve şehirler de hem sermayedarların kendi adlarına örgütledikleri bir güç hem de diğer sermayedarların yerleşmek için tercih ettikleri mekanlar olarak ortaya belirmektedir. Sermaye bir bölgede birikip yoğunlaştığında şehirler de aynı bölgede yoğunlaşma eğilimindedir. Şehirlerin gelişme biçimi ise *yoğunlaşma* ile *birikim* arasındaki dengeye bağlı olarak gelişmektedir: Sermaye birikiminin genel olarak yoğunlaştığı fakat yoğunlaşmanın görece küçük kaldığı yerlerde çok sayıda ama küçük merkez gelişirken; sermayenin yoğunlaştığı yer tek olduğunda, büyük bir şehir ortaya çıkmakta ve sermaye buraya yerleşmektedir (Giddens, 1985).

Zor araçları da sermaye gibi birikip yoğunlaşabilir. Zor araçlarının birikip yoğunlaşması bir arada arttığında devletler ortaya çıkar. Devletler tanımlanmış topraklar içinde yoğunlaşmış ana zor araçlarını denetim altında tutan ayrı örgütlenmeler yaratırlar. Komşulara boyun eğdirme ve daha uzak rakiplerle savaşma çabaları yalnız ordu biçiminde değil, orduları besleyecek araçları toplamak ve yöneticinin sivil halk üzerinde denetimini günü gününe örgütleyecek sivil kadrolar biçiminde de devlet yapıları yaratılmasına yol açar (Giddens, 1985).

Mann (1993), örneğin, okur-yazarlığın gelişmesiyle birlikte, devletlerin zora ağırlık verme eğilimlerinin azaldığını öne sürmektedir. Öte yandan bunun tersi örneklerini bulmakta da zorlanmayacağımız belirten Mann, eski Sovyetler Birliği'ni örnek göstererek, yukarıda sözü edilen altyapısal iktidar elemanlarının, istenildiğinde devletin despotik gücüne katkı sağlayacak biçimde de kullanılabileceğini akılda tutmamızı salık veriyor. Mann, tarihsel süreç içinde bu altyapısal gücün, zorunlu olarak sadece devlete ya da sivil topluma ait olanlarının bulunduğunu söyleyemeyeceğimizi belirterek, toplumsal değişim sürecinde sivil toplumun rolü için olanla devletinki arasında süregelen bir salınımın bulunduğunu belirtiyor.

5. Devletin İç Kaynaklara Müdahalesi ve Askerî Etkinliğin Açmazları

Yoğunlaşmış zor araçları olan orduları, donanmaları, polis kuvvetlerini, silahları vs. ellerinde bulduran idareciler, bunları düzenli biçimde iktidar sahibi oldukları alanlardaki nüfus ve kaynakları artırmak için kullanmaya çalışmışlar, benzer derecede zor kullanma gücüyle karşılaşmadıkları yerleri fethetmiş, karşılaştıklarında ise savaşmışlardır. Öte yandan zor araçlarının gerek savaşta dışarıya ve gerekse ülke içi denetimde kullanılabilme yeteneği idarecileri iki açmazla karşı karşıya getirmiştir. Birinci açmaz işgal eden tarafla ilgilidir: İddia

sahibi olduğu toprakların içinde veya dışında rakiplerine diz çöktürmekte başarılı olduklarında, zor uygulayanlar (devletler) kendilerini bu toprakları, malları ve nüfusu yönetme zorunluluğuyla karşı karşıya bulurlar; kaynakların elde edilmesi, mal, hizmet ve gelirlerin dağıtımı ve uyuşmazlıklar hakkında karar verecekleri bir yönetim süreci onları beklemektedir. Fakat bu kez de bu tür yönetim işleri onları savaştan uzaklaştırır ve bazen savaşla uyuşmayan yeni çıkar alanları yaratır (Black, 2003). İşgal edilmek üzere olan bir şehrin sakinlerinin ise önünde üç seçenek buluyordu: Hemen teslim olurlarsa fetihten sonra tam özgür olabiliyorlardı. Eğer bir süre muhasara altında kaldıktan sonra teslim olurlarsa, yalnızca taşıyabilecekleri eşyalarıyla şehri terk etmelerine izin veriliyordu. Eğer şehrin zorla fethedilmesini beklerlerse, onları bekleyen ölüm ve kölelikti. Sözü edilen bu üç yol da “fatihler” için sorun doğurmaktaydı. Birinci seçenek en azından geçici olarak bir paralel yönetim sistemi kurma zorunluluğu gerektiriyordu. İkincisi yerleşim yerleriyle birlikte malların dağıtımını ve nüfusu boşalmış şehri yönetme zorunluluğu getiriyordu. Üçüncüsü ise galiplerin eline köleler veriyor ve üretim ve nüfusu yeniden örgütlenme konusunda daha da büyük bir zorluk doğuruyordu. Şu ya da bu şekilde, zafer kazananlar yönetme sorunuyla karşılaşıyorlardı.

İkinci açmaz da birinciyle ilişkilidir. Özellikle geniş ölçekte bir savaşa hazırlanmak, yöneticilerin kaçınılmaz olarak ülke içindeki kaynaklara müdahalesini gerektiriyordu. Bu durum vergilendirme, iase ve kendi kurduğu yapıyı yönetmenin altyapısını oluşturuyor ve genellikle hizmetine girdiği ordu ve donanmadan daha hızlı geliyordu. Altyapıyı yönetenler iktidar sahibi olunca kendi adlarına çıkarları oluşuyor, bu çıkar ve iktidarlara, belirli bir devletin yürütebileceği savaşın nitelik ve yoğunluğunu belirliyordu. Avrupa'nın kimi devletleri bu açmazları fazla kalıcı yapı oluşturmadan akınlar yapıp yağmacılık etmekle çözdüler ancak bu stratejileri iktidarlarına sınırlayıcı nitelikler getirdi ve sonunda onları iyi finanse edilmiş ordular karşısında korunmasız bıraktı. Ceneviz gibi fazlasıyla ticarileşmiş devletler ise savaş araçlarını üretecek yapıları satın almak yerine kiralayarak veya onlarla sözleşme yaparak bu açmazı çözmeye çalıştılar. Sözü edilen bu iki aşırı uç arasında Avrupa devletleri savaşmak, el koymak ve öteki etkinliklerin gerekliliklerini yerine getirmek için bir dizi başka yollar buldular (Tilly, 1990).

Devletin ekonomik büyümesi başka devletlere göre avantajlar elde etmelerine ve/veya bunları yitirmelerine yol açar. Galip devletler bu avantajlarını sürekli biçimde askerî güçlerinin desteğiyle güvence altına alma çabasındadır. Bu tür rekabetlerde kazançlı çıkan devletler ise, hemen ardından, kaynaklarından gittikçe artan oranı ordularına ayırmak zorundadır. Bu ise diğer bir açmazdır. Eğer devletin kaynaklarından aşırı bir oran *refahın yaratıldığı* alandan alınarak bunun yerine *askerî başarının yaratıldığı* alana ayrılırsa, bu durumun uzun dönemde yönetsel gücün zayıflamasına yol açması büyük olasılıktır. Bu arada öteki devletler zenginliklerini biriktirmekte, yeni zenginliklerin yaratılmasına kaynak ayırmakta ve askerî güce daha az ödeme yapmak zorunda olmalarının yararını görmektedirler (Kennedy, 1987). Görüldüğü gibi, Kennedy askerî başarının ardından gerileme ve düşüşü büyük bir *olasılık* olarak ortaya koymakta, Tilly (1990) ise bu savı daha ileri götürerek, incelediği bütün olaylarda, -örneğin, erken önem imparatorluk Çin'i, Hint-Türk İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Habsburglar, Büyük Britanya- bunun bir olasılık değil, *kaçınılmazlık* olduğunu öne sürmektedir.

Savaş ve savaşa hazırlanma, yöneticilerin yaşamsal önemdeki kaynaklara –insan, silah, erzak veya da bunları satın alacak para- sahip olanlardan ve güçlü bir baskı veya telafisi olmadan bunları vermek istemeyenlerden savaş araçlarını zorla almayı da içerir. Bu bakımdan, bir devletin toprakları içindeki ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve bunların devletle ilişkileri, yöneticilerin kaynaklara el koyma stratejilerini, karşılaştıkları direnci, bundan çıkan mücadele biçimini, el koyma ve mücadelenin ortaya çıkardığı kalıcı örgütlenme türlerini ve dolayısıyla kaynaklara el koyma etkinliğini önemli derecede etkilemiştir. Farklı el koyma stratejilerinin görece başarısı ve yöneticilerin uyguladıkları stratejiler, zor-yoğun ve sermaye-yoğun bölgelerde önemli farklılıklar gösterir (Tilly, 1990; Mann, 2001).

Savaşın büyüyen ölçeği ve Avrupa devlet sisteminin ticari, askerî ve diplomatik ilişkiler aracılığıyla kaynaşması, sonunda sürekli ordu oluşturabilen devletlere savaş yapmanın avantajlarını kazandırmıştır. Geniş kırsal nüfus, sermaye ve görece ticarileşmiş ekonomilerin bileşimine sahip olan devletler kazançlı çıkmıştır. Savaş kurallarını onlar koymuşlar ve Avrupa’da onların devlet biçimleri egemen olmuştur (Bolt ve Kassis, 2004).

S.E. Finer, Rönesans’tan itibaren çeşitli yazarların bir askeri yapılanma biçiminin diğerine olan avantaj ve dezavantajlarıyla ilgilendiklerini görebileceğimizi belirterek bu karşılaştırmaların günümüze değin devam ettiğini belirtir. Nasıl bir askeri güce sahip olunacağına ilişkin bu tartışmalarda belirleyici üç esas öge bulunmaktadır: Bunlardan birincisi ordunun etkinliğidir. Doğaldır ki ülkesini savunması için beslenen bir ordu, ilk düşman saldırısına yenilgiye uğruyorsa böyle bir orduya sahip olmanın ve onun için para harcamanın da bir anlamı yoktur. Öte yandan hiç yenilmeyecek, dolayısıyla beslemeye değer bir orduyu idame ettirebilecek finansal kaynak konusu da göz önünde bulundurulacak ikinci sorundur. Üçüncü bir soru ise yukarıda belirtilen her iki koşulu sağlayan, yani mali olarak idame ettirilebilir ve etkin olması beklenen bu ordunun, siyasal yöneticilere bağlı yani sâdik olup olmayacağıdır. Öte yandan bu üç değerlendirmeye uygun olarak sahip olunacak bir ordu sürekli bir ordu olabileceği gibi, geçici nitelikli insan gücünden de yararlanılabilir. Finer bütün bu düşüncelerini aşağıdaki tabloda özetler.

Tablo-1: Tercihler-Askeri Örgütlenme Çerçevesi (Finer, 1975).

	Geçici	Sürekli	Düşünceler
Ücretli Yabancı Askerler	Paralı Askerler	Yedek Birlikler	Etkinlik
Yerel Zorunlu Hizmet	Milis Kuvvetler	Ulusal Askeri Hizmet	Maliyet
Yerli Ücretli Gönüllüler	Sözleşmeliler	Profesyoneller	Sadakat

6. Savaşın Devlet Oluşumunu Yönlendirmesi

Savaş hazırlıklarının *yan ürünü* olarak yöneticilerin ister istemez başlattıkları yasal mevzuat değişiklikleri, hazine, vergi sistemleri, yerel idareler, esnaf örgütlenmeleri, çeşitli kamu kurumları vb. bir dizi yeni faaliyet ve örgütlenmeler, sayı ve içerikçe zenginleşti ve sonunda bunlar da kendi yaşam alanlarına sahip oldular. Örneğin, Prusya monarşisinin vergi toplama dairesi, sonradan Genel Savaş Levazımatı'na dönüştü. On yedinci yüzyılın sonlarında, İngiltere'nin ardı ardına gelen cumhuriyetçi ve monarşik hükümetleri Fransız ve Hollanda donanma güçlerinin gereksinmelerini karşılamak için ülkenin en yoğun sanayi bölgelerinde kraliyet tersaneleri inşa ettiler. Doğu Hint Kumpanyası gibi imparatorluk yapısı örgütlenmeler ulusal hükümetlerin etkin unsurları oldular (Finer, 1975). Bir çok çeşitli tip devletin bulunduğu erken-modern Avrupa'da rekabetçi baskı, tek bir varyasyonun (devlet tipinin) seçilmesini ve ona öykünülmesini dikte etti. Savaşın gerekliliklerine karşı hangi tip devletin ne tür cevap vereceğini belirleyen esas faktörse, önce devletin ekonomik karakteri, ardından da, uluslararası arenada diğer devletlerle başa çıkabilme yeteneği oldu (Skocpol, 1993).

Rasler'e göre erken-modern dönemde hangi devlet tipinin ortaya çıkacağını, devletin bulunduğu jeopolitik koşullar içinde sahip olduğu ekonomik olanaklar şekillendirmektedir (Rasler, 1985). Rasler, ekonomik koşullarla devlet tipleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamak için İspanya ve Fransa'yı Portekiz, Hollanda ve İngiltere ile karşılaştırmakta ve 16. ve 17. yüzyılda gerçekleşen savaşlar sonucunda topraksal konsolidasyon, ülkenin ekonomik karakteri ve ülkenin coğrafyasından oluşan üç değişkenin ortaya çıkan devlet tiplerini belirlediğini öne sürmektedir. Ona göre, örneğin, topraksal genişleme yoluyla refah elde edebilir bir coğrafyaya sahip olan, dış ve iç tehditlere karşı büyük kara orduları beslemesi gereken bir jeopolitik konuma sahip olan Fransa ve İspanya, *askerî bir topraksal konsolidasyona* gittiler ve krallar zorunlu olarak büyük, merkezî devletler kurarak kıtasal güç oldular. Tersine olarak, Portekiz, Hollanda ve İngiltere coğrafi konumlarının, toprak elde ederek genişleme ve bu yolla refah elde etmeye olanaklı olmaması nedeniyle ticarete ağırlık verdiler ve kaynaklarını büyük kara orduları yerine deniz gücüne yatırdılar ve ticari güç ya da askerî deniz gücü oldular. 1815'den hemen sonraysa endüstriyel güçler ortaya çıktı ve bu güçler, yukarıda sözü edilen, refahlarını karasal genişleme ya da deniz ticareti yoluyla elde edilen ülkeleri geride bıraktılar. 19. yüzyılın başlarından itibaren de devlet tipleri artan bir biçimde homojen olmaya başladı. Bu bakımlardan Rasler'e göre (1985) coğrafya "kader"dir. Öte yandan, Rasler, 1815'den sonra, hemen bütün devletlerin, taklit yoluyla, tek tip bir ekonomik sistemi benimsediğini ve bundan sonra da "kader" in ekonomi olduğunu öne sürmektedir.

Tilly'e göre ise (1990 ve 1975), başlangıçta, ülkenin devletler sistemi içindeki yeri ve yerel üretim biçimi belirleyici olmuş, ardından, savaşların artan ölçeği ve Avrupa devletler sisteminin örülmesi süreci, savaş yapma yeteneğini sadece daimi ordu bulunduran devletlere vermişti. Bunu en iyi ve en erken yapabilen devletler ise ulus-devletlerdi. Tilly'nin bu yaklaşımı ilk elde aşırı derecede asker odaklı görünebilirse de, aslında, Tilly devlet yapısının öncelikle ülkenin bölgesel ekonomik örgütlenmesiyle ilgili olduğunu, bu örgütlenmenin, devlet yöneticilerinin savaş yapma araçlarını edinebilmek için uygulayacağı zor kullanma ya

da finansal kaynaklar için esas belirleyici olduğunu, aynı zamanda, devlet yöneticilerinin pazarlık yapmak durumunda kaldığı “kaynakları kontrol eden seçkinler”in iktidar pozisyonlarını da etkilediğini de belirtmektedir.

Tilly'nin yaptığı çözümlerler üzerinden giderek, bu devlet tiplerinin değişik biçimlerini tartışan yorumculardan B. Downing (1988), erken-modern dönem Avrupa devletlerini, demokratik ya da otokratik oluşlarına göre incelemekte ve o da savaşın ve savaş etrafında gelişen ilişkilerin öncü rolüne değinmektedir. Ona göre, Kıta'da jeopolitik rekabetin kucagındaki devletlerin askerî seferberliği sağlamak için giriştikleri çabalar, bu devletlerin ortaçağda sahip oldukları çeşitli anayasal düzenlerin tüm izlerini ortadan kaldırarak mutlakiyetçi devlete doğru evrildiler. Böylesi bir savaş seferberliğine girişmek zorunda kalmayan ulus devletler ise bu düzenlerini devam ettirerek, modern/liberal ve demokratik yönetim biçimlerini geliştirmek için fırsat bulabildiler.

Rasler'a göre endüstrileşmeden önce üstünlüğü yaratan esas faktör deniz gücü iken, Tilly'e göre bu üstünlüğün kaynağı daimi bir kara ordusuna sahip olup olmamadır. Rasler endüstrileşmeyle birlikte ekonomik organizasyon ve askerî yapı büyük bir değişime uğrayana kadar devletin büyük hacmi ve buna bağlı olarak askerîleşmiş bir alansal bütünleşmeyi bir “ayakbağı” olarak görürken, Tilly'e göre bu büyük hacim, anılan dönemden sonra daimi orduları besleyecek insan gücü, para ve teçhizat gibi çeşitli kaynakları seferber etmede büyük kolaylıklar sağlar hale gelmiştir. Deniz gücüne sahip ülkeler ise, Rasler'a göre, sadece 1800'den önce sahip oldukları üstünlük nedeniyle değil, endüstriyel değişimi ilk yaşayan ülkeler olması nedeniyle de önemlidir. Tilly içinse, esas öneme sahip olan, ulus devlet yapısıdır çünkü 17. ve 18. yüzyılın savaşlarını kazananlar bunlardır. Bu bakımdan, örneğin İngiltere, Tilly için ulusal bir devlet iken Rasler için bir deniz gücüdür. Benzer biçimde Fransa, Tilly'nin argümanlarına göre ulusal ve dolayısıyla ilk önemli, güçlerden biriyken, Rasler için topraksal bir güçtür ve bu nedenle de yapısal olarak zayıftır.

Görüldüğü üzere Rasler gibi Tilly de modern devletin büyümesini savaşlar yoluyla açıklamaktadır. Aralarındaki fark, Rasler'ın aksine, devletin borçlanmasının ve harcamalarının büyümesi yerine, Tilly'nin bir bakıma bu ikisinin bir sonucu olarak, devlet aygıtının sürekli artan büyümesine ve vatandaşları üzerinde artan nüfuzuna odaklanmasıdır ki bu, aşağıda görüleceği gibi Mann'ın da tartıştığı konuların en önemlilerinden biri olmaktadır. Skocpol'e göre ise Tilly'nin yukarıdaki çözümlerinde en eksik yan, imparatorluk, şehir devleti ya da ulus devlet kavramsallaştırması içinde, bunlar arasında belirli bir ayrıma gitmemesi, örneğin bütün ulus devletleri aynı politik özellikleri taşıyor gibi ele almasıdır (Skocpol, 1993).

7. Savaşların Ulus Devletlerin Ortaya Çıkmasına Etkisi

Zor-sermaye ikiliği izinden gidildiğinde tarihte şu veya bu zamanda zor ile sermayenin değişik bileşimlerine rastlamak mümkündür: İmparatorluklar, şehir-devletleri, şehir federasyonları, büyük toprak sahipleri, kilise, korsan birlikleri, savaşçı çeteler ve birçok çeşitte yönetim son bin yıl boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde hakim oldular. Ama sonunda ulusal devlet yavaş yavaş egemen tek biçim oldu.

Bu yeni devlet oluşumu sürecinde ulusal devletin başat olmaya başlamasının esasen iki nedeni vardı: Bunlardan biri, İngiltere ve Fransa gibi devletlerde var olan sermaye birikiminin ve güçlü ticaretin, ekonomilerine küçük esnafın yön verdiği devletleri çökertmiş olmasıdır. Ulusal devletin başat olmasına yol açan diğer faktör ise savaş ve savaşa hazırlık için gereken iktisadî kaynaklar ve örgütsel beceriyi geliştirmeyi en çabuk becerenin ulus devletler olmasıdır. Doğal olarak büyük devletler bu denli büyük bir silah gücünü finanse etmek için kendi ekonomilerini seferber etme imkânına sahiptiler. Bu alandaki üstünlük onların açtıkları savaşlardan galip çıkmalarını sağlıyordu. Küçük devletler ise yenik düşmemek için çoğu kez güçlerini aşan bir savunma gayreti içine girmek zorunda kalıyordu. Bu savaş ve savaşa karşı savunma gayretleri onların da değişmesine, güçlü milli devletler içinde erimelerine ya da mevcut güçlü milli devletlerle “füzyon” yapmalarına yol açıyordu. Zira ordu, polis gücü ve silah üretimi gibi unsurları kontrolleri altında tutan siyasal örgütlenmeler bunları hakim oldukları nüfusları ve kaynakları çoğaltmak için de kullandılar (Tilly, 1990).

Yöneticiler savaş yapma hazırlığına giriştiklerinde iktisadî olarak iki durumla yüz yüze gelmişlerdir. Birinci durum, gelişmiş şehirlerde yüksek derecede yoğunlaşmış sermaye veya bu sermayenin eksikliği; ikinci durum da, toprak sahiplerinin kontrolündeki, zora dayalı tarımsal ekonomidir. Birinci durum sermaye-yoğun bir siyasal gelişim, ikincisi de zor-yoğun bir gelişimi ortaya çıkarmıştır. Sermaye yoğunluğunun söz konusu olduğu durumlarda yöneticiler, şehir-merkezli, ticarete dayalı ve sermayedarların geniş şekilde yönetime katıldığı küçük devletler yarattılar, İsviçre, güney Almanya ve İtalya bunlara örnek gösterilebilir. Sermaye yoğunluğunun bulunmadığı yerlerde ise yöneticiler savaş araçlarını seferber edebilmek için genellikle toprak sahiplerine bağlı olmak durumunda kaldılar ve Rusya, ilk dönem Prusya’sı, Polonya, Macaristan ve İsveç’in örnek olarak verilebileceği büyük, hacimli, geniş topraklara yayılmış zora dayalı devletler inşa ettiler. Batı Avrupa’da ise bu iki seçeneğin karması olan ve Tilly’nin (1990) “kapitalistleşmiş-zor” olarak tanımladığı ve İspanya, İngiltere, Fransa ve sonradan Prusya’nın dahil olduğu üçüncü bir yol ortaya çıktı. İşte bu üçüncü yolu izleyen devletler ulus devleti en erken ve daha hazırlıklı olarak inşa edenler oldular: 17. yüzyıldan itibaren çıkan savaşlarda bu ülkeler şehir-devleti ve imparatorluk yapılarına sahip komşularına göre çok daha başarılı oldular. Ulusal devletler Avrupa’da baskın devlet yapısı oldu. Çünkü, geniş kırsal nüfus, sermaye ve görece ticarileşmiş ekonomiden oluşan bir karışımı elde tutan bu devletler, bu halleriyle, askerî olarak savaşa çok daha hazırlıklıydılar. Süreç içinde ulusal devletler zor ve sermayenin diğer kombinasyonlarına sahip olan diğer ülkeler için zorunlu bir model olmaya başladı. Skocpol’e göre, Tilly’nin zor-yoğun olarak tanımladığı ülkelere en iyi örnek haraç alan imparatorluklar, sermaye-yoğun devletlere örnek şehir-devletleri ve kapitalistleşmiş-zora en iyi örnek de ulus-devletlerdir (Skocpol, 1993).

8. Savaşların Devletin Hacmini Büyütmesi

Her ne kadar çoğu Avrupa ülkesinin orduya, savaşa ve savaş hazırlığına yönelik faaliyetlere ayırdığı kaynak, ileride, 20. yüzyılda artmış olsa da, Mann’ın *altyapı*, Tilly’nin *egemenlik ve dağıtım* olarak tanımladığı etkinlikler eskisiyle karşılaştırılamayacak kadar büyük düzeylere çıktı. Geniş özel mülkiyeti esas alan, sosyalist olmayan devletler bile

sonunda büyük miktarlarda kaynakları bu alanlara (üretime ve/veya nakliye, iletişim, yiyecek ve silah düzenlemelerine) ayırmaya başladı (Tilly, 1990). Başka bir deyişle, kitlesel askerlik ve vatandaş ordularıyla birlikte ortaya çıkan büyük hacimli orduların doğrudan devlet eliyle beslenmesi, silahlandırılması ve teçhiz edilmesi, bunu sağlamak için de vergilerin konulması ve devlet borçlarının yönetimi, devletin merkezî aygıtında, tam zamanlı personel sayısında, kurumlarının kapsamında, bütçesinin hacminde ve borçlarının ölçeğinde kalıcı bir genişleme ve büyüme yarattı. Bunun nedenlerinden biri, savaş zamanında devlet gücünün artmasının devlet görevlilerine kaynaklardan yararlanma, yeni faaliyetlerde bulunma ve maliyet düşürmelere ilişkin yeni kapasite yaratmasıdır. Savaş hazırlığının yeni biçimi, devletin dikkate almasını gerektiren yeni hususlar ortaya çıkarmakta veya bir biçimde zaten var olanları daha belirgin hale getirmektedir. Bu çerçevede bazı yorumcular devletin büyümesiyle ilgili olarak devletin savaş nedeniyle artan *harcamaları* üstünde dururken (Rasler, 1985), bazıları da savaşla birlikte devletin halkın üzerinde gittikçe artan *nüfuzuna* dikkat çekmektedir (Tilly, 1990).

Askerî bir örgütlenme yaratılmasının devlet aygıtının büyümesine ne kadar etkisi olduğu bazı etkenlere bağlıdır (Tilly, 1990). Bunlar: (1) Örgütlenmenin hacmi ile onu besleyen nüfusun hacmi arasındaki ilişki, (2) ekonominin ticarileşme derecesi, (3) devletin, kendi askerî kuvvetine sahip iktidar sahiplerini savaş zamanında harekete geçirme yeteneği ile (4) savaş sonunda barış dönemi işleyişine dönme yeteneğidir. Bu bakımdan, devasa fakat ticarileşmemiş bir ekonomiden asker ve kaynak toplamak için geliştirilen hantal devlet aygıtına sahip olan imparatorluk Rusya'sından, daha çok donanmaya dayalı, şehir egemenliğindeki eyaletlerden geçici biçimlerde askerî kuvvetlerini toplayan ve gümrük ve harçlardan kolayca vergi elde eden, hiçbir zaman önemli bir merkezî bürokrasi yaratamamış olan Hollanda'ya kadar uzanan bir dizilim düşünülebilir. Arada da, Fransa ve Prusya gibi, kralların önemli tarım ve ticari kapitalizm bölgelerine erişebildikleri fakat askerî faaliyetleri için güçlü toprak beyleri ile pazarlık yapma zorunda oldukları yerler bulunmaktadı.

Savaşın devlet inşası sürecine etkisinden söz ederken, bölgesel ya da mahalli (küçük ölçekli) savaşlarla devletler sistemini bir bütün olarak etkileyen küresel savaşlar arasındaki ayırma dikkat etmek gerekir. Bu incelemelerde söz konusu olan savaşlar, dünya siyasi sisteminin büyük devletleri arasında 16. yüzyıldan 2. Dünya Savaşı'na kadar devam eden büyük ölçekli savaşlardır; devletlerin tip ve büyüklüğünü değiştirenler, dünya ekonomik ve siyasi sistemini etkilemeye dönük bu savaşlardır. Bu savaşlarda zafer kazanan ülkeler eşzamanlı olarak diğer elit devletlerin hedefi haline gelerek birbirini takip eden zafer ve yenilgilerden oluşan bir döngünün oluşmasına yol açmışlardır. Rasler (1985), savaşları kazanmak için, devletin borçlanmaya yönelik kurumsallaşmanın oluşmasının hayati önemde olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, İngiltere gibi deniz gücüne sahip devletler, sahip oldukları bu güçle yaptıkları ticaret sayesinde sahip oldukları görece istikrarlı ekonomileriyle, uzun ya da kısa vadeli kamu borçlanmasını kolaylıkla yapabiliyorlar ve kara orduları yönünden kuvvetli olup bu ticari zenginliği elde edemeyen diğer Avrupa devletlerine karşı askerî üstünlük sağlayabiliyorlardı. Bu nedenle, diğer Avrupa devletleri de İngiltere gibi istikrarlı ve etkin bir borçlanma mekanizması tesisi konusunda bu ülkeyi taklit etmeye çalıştılar.

Askerî gücün finansmanı konusunda farklı devletlerde ortaya çıkan değişik biçimleri açıklarken Rasler ekonomik ve coğrafi koşullara odaklanır (1985). Örneğin bu koşulların bir

“ürünü” olan denizci güçler, 16. ve 17. yüzyıllarda, yayılmalarını kolaylaştıran donanmaları ve bu askerî gücü finanse edebilecek kaynaklar için borç bulabilmekteki yetenekleri sayesinde dünya liderleri olmuşlardır. Ardından, *küresel* savaşlar, vergilerin ve borçların sürekli hale gelmesine neden olur. Savaşlardan sonra bu denizci güçlerin, vergi ve harcamaları düşürmek gibi bir kısıt endişesi içinde hareket ettiklerini gözlemleyen Rasler, bunun nedeninin, ticaretin ekonomilerindeki öneminden mi yoksa rejimlerinin mutlakiyetten çok meşruti olmasında mı kaynakladığı hakkında bir yargıda bulunmanın güç olacağını ifade etmektedir.

9. Şaşırtıcı Yan Etki: Savaşların Devletin Sivil Etkinlik Alanını Büyütmesi

Orduların dönüşümü, yani askerî gücün büyümesi, profesyonelleşmesi ve uzmanlaşması, devletin hacmini büyütmeyle kalmadı, aynı zamanda devletin sivilleşmesi gibi şaşırtıcı bir sonuç doğurdu. Sonuç şaşırtıcıydı çünkü başlangıçta, devlet oluşum sürecinin itici gücü askerî örgütlenmenin genişletilmesiydi. Yukarıda ifade edilen süreçte ordular bir şekilde bir otonomi elde eder ve büyürlerken, onunla eşzamanlı olarak, özellikle 1870’ten başlamak üzere, devlet içindeki sivil faaliyetler alanı da altyapı faaliyetleri kapsamında büyümekteydi. Buna bağlı olarak bir diğer sonuç ise, daha profesyonelleşen ve bürokratikleşen, ayrı bir yapı olmaya ve toplumdan izole bir hale gelmeye başlayan ordunun siyasal ve toplumsal rolündeki görece azalmaydı.

Bilinçli ya da bilinçsiz “ulusal” ölçekte düzenlenen kara ve demiryolu yapımları, kamunun istifadesine sunulan diğer altyapılar (örneğin haberleşme hatları), kamu sağlığı programları, yerel polis güçleri, mahkemeler ve hapisaneler ve bunların da üstünde eğitim ve devletin egemen dilinde okur-yazarlık gibi olgular, temelde merkezîleşmiş altyapılardı ve bu merkezîlik, ilerde ulus-devlet olarak ortaya çıkacak yapının ilk *çiçeklenmeleri* de sayılabilirdi. Bu altyapılar aracılığıyla devletler toplumsal alana artan ölçüde nüfuz etmeye başladılar. Sivil toplum siyasallaşmaya, öte yandan da devlet gündelik toplumsal yaşamda daha görünür hale gelmeye başladı. Devletler daha güçlü hale geliyor, toplumsal yaşam giderek bu güçlü devletin daha çok müdahil olduğu, etkilediği ve onun tarafından “ehlileştirildiği” bir hal alıyordu (Mann, 1993). Bu dönemde mutlak anlamda devletin askerî etkinlik harcamaları ve önemi artmaya devam etti. Fakat üç gelişme askerliğin görece önemini sınırlandırdı.

Bu gelişmelerden biri, sivil ekonominin rakip talepleriyle, barış zamanındaki askerî personelin toplam nüfusa oranına ilişkindir. Tablo-2’de görüldüğü üzere, bu oran belirli bir düzeyde durağan hale gelirken devletin askerlik dışı istihdamı büyümeye devam etti.

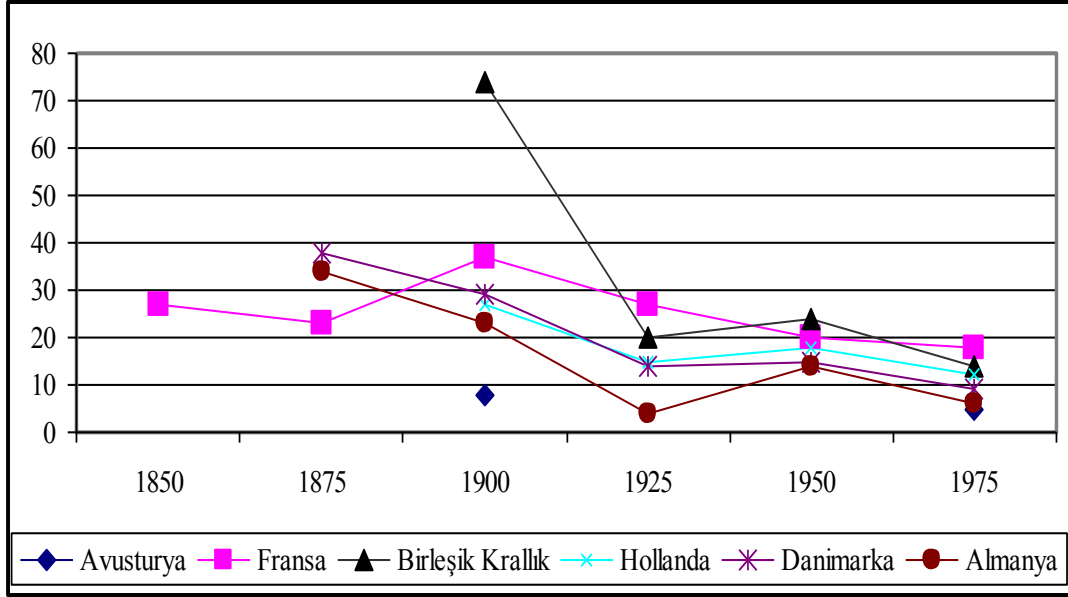

Tablo-2: 20-44 Yaşındaki Erkek Nüfusun Yüzdesi Olarak Avrupa’da Askerî Personel Mevcutları:1850-1970 (Tilly, 1990)

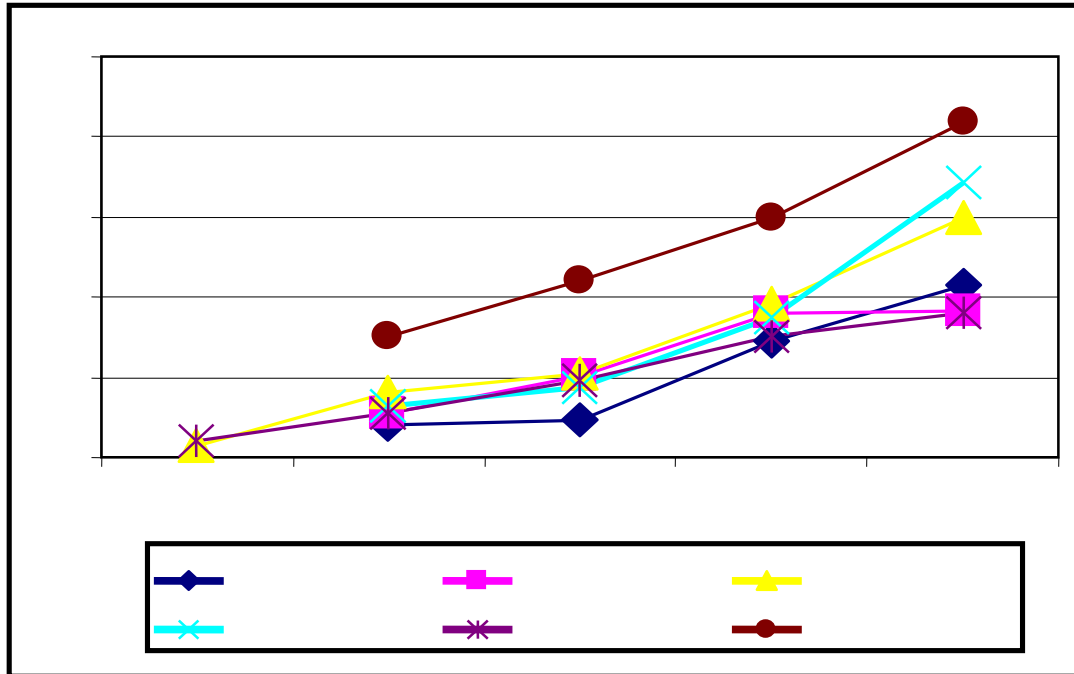
Yıllar	Avusturya	Fransa	Birleşik Krallık	Hollanda	Danimarka	Almanya
1850	14,5	6,5	5,3	5,4	10,3	4,7
1875	8,4	7,4	4,5	6,4	6,4	5,9
1900	6,9	8,8	7,6	3,6	2,8	7,3
1925	2,5	6,7	4,3	1,2	2,3	1,0
1950	7,0	8,4	7,6	12,7	2,3	2,2
1970	4,2	5,8	4,2	5,3	5,3	4,5

Bir diğer faktör kamu harcamalarında askeri harcamaların genel toplam içindeki payının aşamalı olarak azalmasıyla ilgilidir. Şekil-1 ve 2’den izlenebileceği üzere askerî olmayan faaliyetlere yapılan devlet harcamaları askerlik harcamalarından daha hızlı bir artış gösterdi.

Şekil-4: Avrupa’nın Bazı Ülkelerinde Devlet Bütçesinde Askeri Harcamaların Payı: 1850-1975 (Tilly, 1990)

Şekil-2: Bazı Avrupa Devletlerinin GSMH Yüzdesi Olarak Toplumsal/Sivil Hizmet Harcamaları: 1900-1980 (Tilly, 1990)

Sonuçta bütün Avrupa’da sivil toplumsal hizmetlerde artış yaşandı. Sivil üretim askerî harcamaları geride bırakacak kadar hızlı büyüdü ve askerlik harcamalarının ulusal gelirdeki payı azaldı. Askerlik dışı faaliyetler ve harcamalar hükümetler nazarında gittikçe daha fazla yer tuttu (Tilly, 1990). Askerlik dışı faaliyetler önemli ölçüde arttığından, bütçelerinin genişlemesine rağmen askerlik harcamalarının devlet bütçelerindeki payı düştü. Şekil-1 incelendiğinde bütün devletlerde uzun dönem eğilimli askerlik faaliyetlerine yönelik harcamaların azaldığı görülmektedir. Nüfusun daha azı silah altına alınıyor, devlet bütçelerinin daha az oranı askerî harcamalara ayrılıyor, ulusal gelirin daha azı asker ve silahlara harcanıyordu. Bu değişim, bir bakıma asker kişilerin örgütsel olarak denetim altına alınmasının da sonucuydu ve/veya bu gelişime güç katıyordu. Devletin askerlik dışı faaliyetlerinin en etkili genişlemesi, ilk bakışta paradoks gibi görünmekle birlikte, 1850’lerden sonra başlayan askerî uzmanlaşma döneminde oldu. Bu süreçte askerî örgütlenme, devlet yapısının baskın ve kısmen özerk bölümü iken, öncelikle sivil yönetimin denetimi altındaki farklılaşmış en geniş bölümlerden biri olarak, tâbi konuma getirildi. Bu tâbiliğin derecesi savaş ya da barış durumunda olmaya ya da ülkelere göre farklılıklar gösterebilmekteydi.

Özetlemek gerekirse, 18. yüzyılda devletler eskiye göre hacimce büyüdü ama yine de vergi toplayan bazı görevlileri istihdam eden örgütlerden daha fazlasını ifade ettikleri pek söylenemezdi. 19. yüzyılda ise bu kez hacimce değil ama kapsam olarak genişlemeye başladılar. Hem devletin sivil faaliyetleri genişlemeye devam ediyor; hem ordu bir yandan profesyonelleşiyor, uzmanlaşıyor, teknik olarak özerkleşiyor; hem de toplumsal hayatın daha büyük kısmı siyasallaşıyordu.

10. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Tarihsel olarak bakıldığında Avrupa’da savaş ve askerî kapasite yaratma isteği devletin kurumsal yapısında ve toplumla ilişkisinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu etkilerden en önemlisi ulus devletlerin ortaya çıkması, devlet hacim ve ölçeğinin büyümesi ve devletin sivil veçhesinin eskiye oranla önemli ölçüde genişlemesidir. Bir başka sonuç ise siyasetin görece sivilleşmesi idi. Bu süreçte ortaya çıkan gelişmeler toparlanırsa şunlar söylenebilir:

- Askerî kuvvet oluşturma ve bulundurma çabası devletleri sivil kadrolarla doldurulan büyük bir el koyma aygıtı kurmaya yöneltti ve bu aygıt askerî kuvvetleri yönetimine dahil edip sınırladı. Batı Avrupa’da, savaş hazırlığı ve askerî kapasite yaratma isteği ve bu amaçla kitlesel/daimi/ulusal orduların örgütlenmesi sürecinde, hacimce büyüyen bu ordular birlik ruhu, askeri eğitim sisteminin avantajları ve teknokratik özerklik yoluyla devlet ve toplum içinde izole bir alan elde etmiş; profesyonelleşmeye ve uzmanlaşmaya başlamıştı. 19. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni orduda soyluluğun yerini ağırlıklı olarak orta sınıfın çocukları almış, ancak başlangıçta ortaya çıkan *halkın ordusu* gibi bir beklentiye karşın, askeri eğitim sistemi, disiplin, askeri hiyerarşi ve başka bazı pratikler, ordunun toplumsal *paterniyle* toplumunkinin birbiriyle tam olarak örtüşmesini engellemiştir.

- Patrimonyalizmden komisyonculuğa, ulusallaşmadan uzmanlaşmaya doğru geçişin her aşamasında askerlerin özerkliği artma eğilimi göstermiş ancak bu tarihsel dönemlerin herbirinde, paradoksal olarak, bu özerkliği sınırlayan yeni ve önemli toplumsal ve siyasal engeller ortaya çıkmıştır. Zira, devlet görevlileri etkin savaş yürütmek için gerekli kaynaklara sahip sivil gruplarla pazarlık yapmak zorunda kalmış ve bu pazarlık sivil gruplara, askerleri daha da sınırlandıran talepleri kabul ettirme gücü vermiştir.

- Savaşlarda büyük kayıplara uğramayan bu devletler savaş bittiğinde genişlemiş bir kapasite kazanmış ve devlet görevlileri yeni faaliyetlere girişerek veya acil önlemler olarak başlayan faaliyetleri sürdürerek bu avantajlarından yararlanmışlardır. Savaş zamanı alınanlarla ulusal borçlar büyük miktarlara varmış ve hizmet bürokrasisinin büyümesine yol açarak devletin ulusal ekonomiye daha fazla müdahale etmesini teşvik etmiştir.

- 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar devletin istihdam ettiği sivil hizmetli sayısı artarken askerî personel sayısı görece azalmış, buna koşut olarak devletin sivil ve toplumsal hizmet harcamaları artarken askeri harcamaları görece azalmış; sivil üretim sonuçta askerî harcamaları geride bırakacak kadar hızlı büyümüş ve askerlik harcamalarının ulusal gelirdeki payı azalmış, askerlik dışı faaliyetler ve harcamalar hükümetler nazarında gittikçe daha fazla yer tutmuş; askeri personele ödenen maaş, emeklilik yardımları, emeklilik sonrası sivil alanda istihdam gibi çeşitli pasifleştirme teknikleri devreye sokulmuş; büyüyen devlet aygıtı orduyu da yönetimine dahil edip sınırlamış; askerî örgütlenme, devlet yapısının baskın ve kısmen özerk bölümü iken, sivil yönetimin denetimi altındaki farklılaşmış en geniş bölümlerden biri olarak, tâbi konuma getirilmiştir.

- Bu süreçte siyasal yöneticiler etkin bir savaş yürütmek için, gerekli kaynaklara sahip olan toplumsal güçlerle pazarlığa girmek zorunda kalmış ve bu pazarlık süreciyle aşağı yukarı eşzamanlı olarak yaşanan endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal sınıflaşmalar, toplumsal hareketler ve emek piyasasının örgütlenmesiyle siyasal ve toplumsal vatandaşlığın elde edilmesi gerçekleşmiş ve sivil gruplara, askerleri daha da sınırlandıran talepleri devlete kabul ettirme gücü vermiştir.

Kaynakça

- Ames, E., Rapp, R. (1977). "The Birth and Death of the Taxes: A Hypothesis", **Journal of Economic History**, (37): 161-178.
- Barkey, K. (1991). "Comparative Perspectives on the State", **Annual Review of Sociology**, (17): 523-549
- Black, J. (2003). "European Warfare and the Military Revolution", **History Review**, Mart, 43-51
- Desch, M. (1996). "War and Strong States, Peace and Weak States?", **International Organization**, 50(2): 237-268
- Downing, B. (1988). "Constitutionalism, Warfare and Political Change in Early Modern Europe", **Theory and Society**, (17): 7-56.

- Finer, S.E. (1975). “State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military”. Charles Tilly (ed.) **The Formation of Modern State in Western Europe**, Princeton: Princeton University Press.
- Giddens, A.(1985). **Nation-State and Violence**, Cambridge: Polity Press with Blackwell Publishers.
- Kennedy, P. (1987). **The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**, New York: Random House.
- Bolt, D. ve Kassis, M.M. (2004). “War Finance: Economic and Historic Lessons”, **The Social Studies**, Eylül, 2004, s. 97
- Mann, M. (2001). “The Pre-Industrial State”, **Political Studies**, Blackwell Publishing, (27-2): 297-304,
- Mann, M. (1993). **The Sources of Social Power, Volume 2: The Rise of Classes and Nation-States 1760-1914**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1988). **States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology**, New York: Basil Blackwell.
- Mann, M. (1986). **The Sources of Social Power, Volume 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasler, K. (1985). “War Making and State Making: Governmental Expenditures, Tax Revenues and Global Wars”, **American Political Science Review**, (79):491-507.
- Skocpol, T. (1993). “War and the Development of Modern National States”, **Sociological Forum**, 8(4): 57-71
- Tilly, C. (1990). **Coercion, Capital and European States: 990-1900**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1975). **The Formation of National States in Western Europe**, Princeton: Princeton University Press.
- Vergin, N. (2003). **Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, İstanbul: Bağlam Yayınları.